

В. Л. Цубенко

ЛІКВІДАЦІЯ КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПОСЕЛЕННЯ КАВАЛЕРІЇ (1857–1866)

Дослідження історії військових поселень на території України у першій половині ХІХ ст. займає одне з провідних місць в історичній науці. Однак, незважаючи на це, ціла низка подій, питань і окремих фактів залишаються недостатньо або й зовсім недослідженими.

У результаті роботи з архівними джерелами Центрального державного історичного архіву України у м. Києві ф. 12 КМФ (Документи і матеріали з історії державних закладів України. 1798–1918), ф. 1316 (Управління Херсонських військових поселень. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії), ф. 442 (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора), ф. 485 (Київська палата кримінального суду), а також Державного архіву Одеської області ф. 7 (Управління Головного начальника Південних поселень) знайдені документальні матеріали, що дають можливість розкрити питання ліквідації та поетапної реорганізації Києво-Подільського військового поселення кавалерії, починаючи з 1857 р.

У листопаді 1856 р. було створено Комітет з перетворення військових поселень кавалерії. Очолив Комітет князь В. А. Долгоруков. До складу Комітету входили: граф К. К. Ламберт, інспектор резервної кавалерії генерал-лейтенант В. Ф. фон-дер-Лауниц, директор Департаменту військових поселень генерал-лейтенанта О. І. Верігін і генерал-провіантмейстер, дійсний статський радник П. О. Булгаков. З квітня 1857 р. у роботі Комітету брав участь міністр державного майна М. М. Муравйов. Влітку 1857 р. Комітет створив “Положення про нове влаштування військових поселень кавалерії”, в основі якого були головні принципи доповіді К. К. Ламберта [1]. 4 червня 1857 р. урядом було затверджено “Положення про нове влаштування військових поселень кавалерії” [2]. Одразу після затвердження Положення його терміново відправили в округи для ознайомлення з ним військових поселенців. За “Положенням...” відразу повної ліквідації не відбувалось, а поступово проходив перехід на нове влаштування, тобто відбувалася реорганізація. Перехід тривав з 1857 по 1866 р. і мав три етапи: перший — з 4 червня

1857 по 1 січня 1858 р., другий — з 1 січня 1858 по 1 січня 1859 р., третій — з 1 січня 1859 по 1866 р. [3].

16 січня 1857 р. вийшли “Правила про порядок скасування Департаменту військових поселень” [4] і “Положення про Управління іррегулярних військ” [5]. Усі справи з управління іррегулярними військами передавалися в утворене “управління іррегулярних військ” [6].

На першому етапі реорганізації згідно з Положенням... військові поселенці прирівнювалися до удільних селян, скасувалася військова муштра [7]. Управління військовими поселеннями було доручено “Тимчасовому розпорядчому комітету з влаштування Південних поселень”. Очолив Комітет головний начальник поселень. На основі ст. 67 Положення поселенці звільнялися від державних громадських обов’язкових робіт [8], а також грошових зборів, які платили державні селяни. Поселенці мали відробляти поземельний податок з кожної десятини землі сільських громад [9]. Проте лише з 1 січня 1859 р. поселенці почали відробляти поземельний податок. Порядок розкладки і виконання поселенцями земських, натуральних і рекрутських повинностей визначався згідно з правилами, прийнятими для селян колишніх орних поселенців, які перебували в управлінні удільного відомства. Мирські збори відбувалися за рішенням сільських громад, на правилах, прийнятих для сільських управ удільного відомства. Отже, до 1 січня 1858 р. видавалися основні розпорядження переведення на нове влаштування, причому організація поселень, їхнє управління і обов’язки поселенців залишалися без змін.

Згідно з примітками до ст. 25 Рекрутського статуту 1857 р., а також керуючись II частиною Зведення удільних постанов, зазначалося, що кількість рекрутів із 1000 чоловік встановлювалася згідно з числом, вказаним у Маніфесті про призначення на службу. У 1857 р. в округах Києво-Подільського поселення перебували 54043 чоловіків зобов’язаних рекрутською повинністю [10].

На другому етапі реорганізації Києво-Подільське військово-поселення разом із територіями колишніх військових поселень у Харківській і Херсонській губерніях утворило Південне поселення [11]. Управляв ним головний начальник Південних поселень.

У 1858 р. зміни відбулися також в організації та управлінні округів (див. схему 1). У складі новоорганізованого Києво-Подільського поселення було створено два округи. Округи Київського і Подільського поселення позначалися номерами і управлялися начальником Києво-Подільського поселення. Начальник Києво-Подільського поселення перебував у м. Умані. Він уповноважений був вирішувати питання компетенції цивільного і військового губернатора. Начальник Києво-Подільського поселення очолював управління, що складалося з чиновника особливих доручень, архітектора, лікаря, секретаря канцелярії, двох столоначальників, аудитора або стряпчого, його помічника, землеміра, журналіста і головного стряпчого з Ліквідаційних справ.

Один округ утворювали два (три) округи колишнього Києво-Подільського військового поселення кавалерії. Так, 1-й кавалерійський округ з окремою волостю і 2-й кавалерійський округ на території Київської губернії утворили 1-й округ, а 3-5-й кавалерійські округи на території Подільської губернії — 2-й округ Києво-Подільського поселення. Начальник 1-го округу перебував у с. Маньковка, а начальник 2-го округу — у м. Ладжин [12]. Командирів округів замінили на начальників округів. Так, управління кожним округом здійснював штаб-офіцер — начальник округу. Він уповноважений був на основі ст. 45 Положення вирішувати питання компетенції управляючих удільними конторами. Начальник округу спостерігав за господарською частиною, опікувався благоустроєм округів, боровся із правопорушеннями, звітував про фінансові справи поселення тощо. Він ніс особисту відповідальність за недоліки й піддавався у випадку їх виявлення стягненню. Начальник округу мав помічника, який обирався з волосних начальників округу.

Управління кожного округу мало власну канцелярію. Вона складалася із письмоводителя, його помічника, аудитора, лікаря, ветеринарного лікаря, землеміра.

При кожному окрузі існував благочинний церковник, якому підлягало все духівництво в ньому.

Кожний округ поділявся на волості. Перший округ складався з 7 волостей, а другий округ — з 9 волостей. Волость очолював штаб- або обер-офіцер — волосний начальник. Він управляв волосною розправою, що складалася з поселенців [13].

З 1858 р. у поселеннях не заготовляли для військових нові запаси провіанту і фуражу. Війська, що квартирували в округах, утримувалися колишніми запасами, а по закінченні їх переходили на утримання від провіантського відомства. Обов'язкові роботи поселенців були окреслені обмолотом зерна, яке зберігали у місцевих провіантських і фуражних магазинах, а також підвозом провіанту і фуражу у полки [14].

У Києво-Подільському поселенні перебував дивізійний штаб. Штаб-квартира 2-ї легкої кавалерійської дивізії знаходилася у м. Умані [15], штаб-квартира 5-ї кінно-артилерійської бригади — у м. Торговиця. Штаб-квартири полків знаходились: Смоленського Його Імператорської Величності Наслідника Цесаревича уланський полк — у м. Умані, Харківського Його Королівської Величності Принца Фрідріха Пруського уланський полк — у с. Маньковка. Також у 1-му окрузі поселення перебували десять ескадронів і дві кінно-артилерійські батареї 5-ї кінно-артилерійської бригади.

Штаб-квартири гусарських полків знаходилися: Єлисаветградського Її Імператорської Величності Великої княгині Ольги Миколаївни полк — у м. Ладижині, Маріупольського Його Величності принца Фрідріха Гессен Кассельського полк — у м. Меджибожі, Інгерманладського Великого Герцога Саксен Веймарського полк і шість ескадронів 5-ї легкої кавалерійської дивізії — у м. Саврані. Також у 2-му окрузі перебували дванадцять ескадронів і два ескадрони Смоленського Його Імператорської Величності Наслідника Цесаревича уланського полку.

У кожному окрузі перебували також нижчі чини напіврот, котрі займали різні посади при державних установах. Усі ці війська отримували провіант і фураж до 1 січня 1859 р. з громадських запасних хлібних магазинів і частину борошном із припасів провіантського відомства. Так, у 1-му окрузі Києво-Подільського поселення було нижчих чинів у кавалерійських полках 1733, в артилерійських бригадах — 500, у 2-му окрузі — нижчих чинів у кавалерійських полках було 3257 [16]. Отже, протягом другого періоду відбулися зміни в організації та управлінні округів поселення.

На третьому етапі Києво-Подільське поселення передавалось в управління Міністерства державного майна [17]. Поселенці звільнялися від державних громадських обов'язкових робіт

[18] та поземельного податку. У цей період здійснювалася передача архівів округів військового поселення у ведення місцевого військового командування.

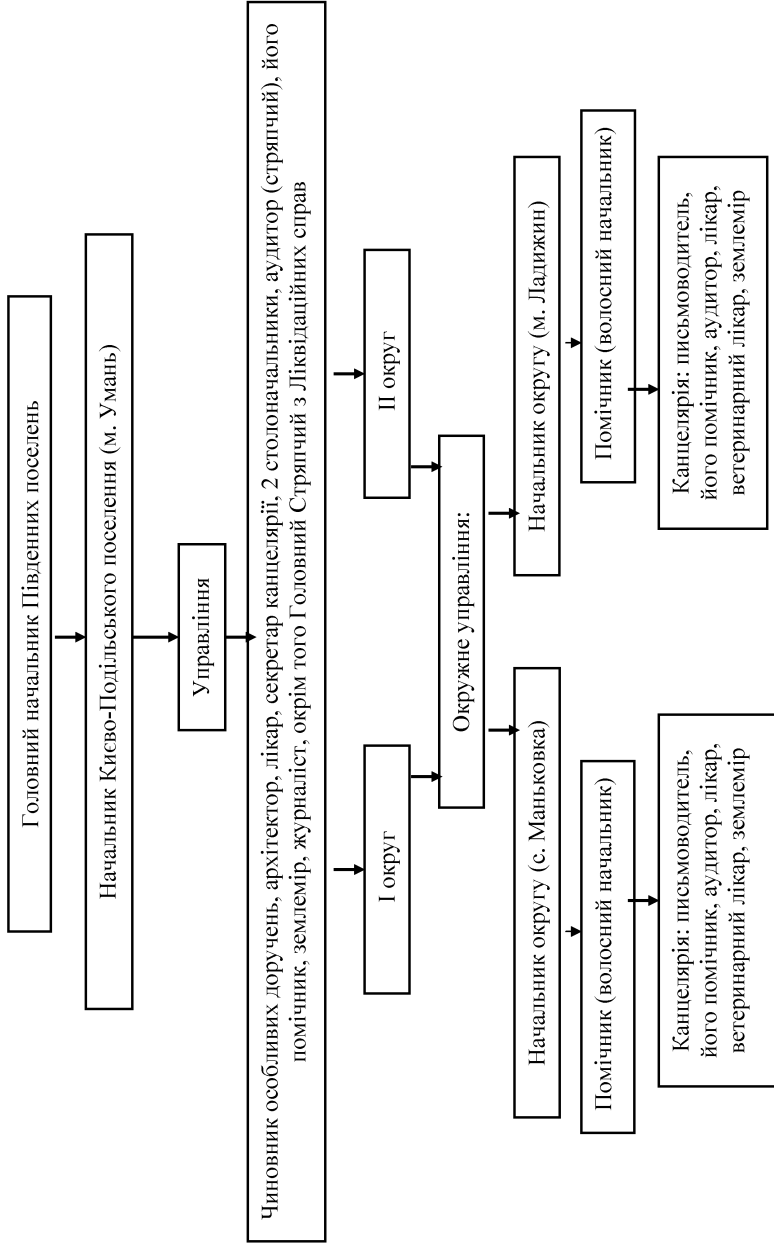
Актуальним залишилося питання покращання приживлюваності та збереженості лісових культур, власності на ліси й системи управління лісами. 4 травня 1859 р. було затверджено “Положення про нове влаштування лісової частини Південних поселень”. Створенню Положення передував організаційний період протягом 1858–1859 рр. Згідно з Положенням, на території округів Києво-Подільського поселення створювалося особливе управління лісового господарства. У складі управління були обер-форстмейстер і чотири форстмейстери. Вони опікувалися питаннями охорони лісу від самовільної порубки та інших лісопорушень, створення нових лісових насаджень в обсягах, що перевищували їх вирубування [19].

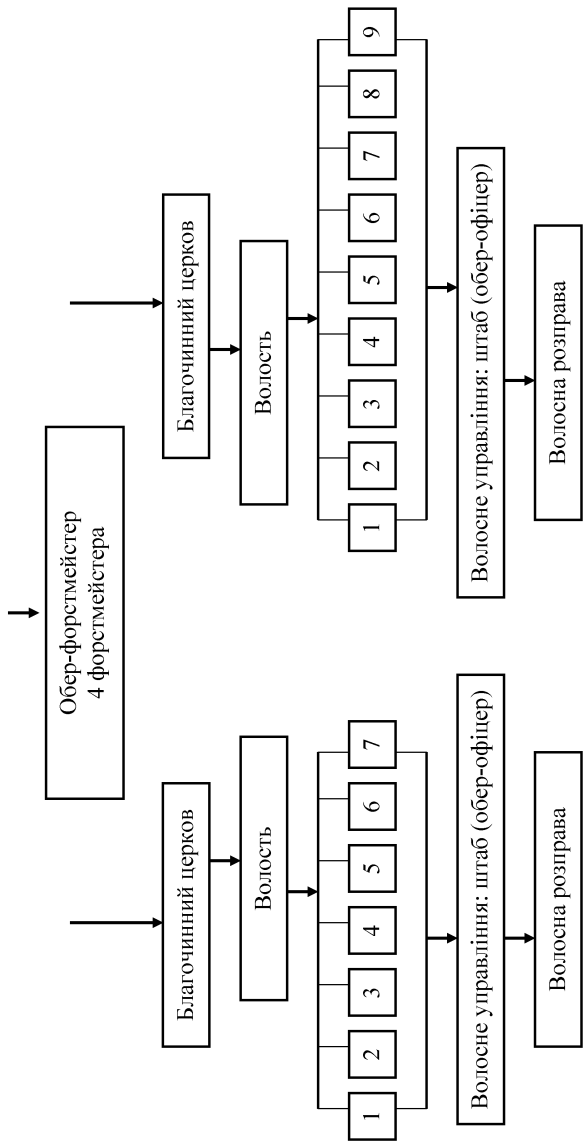
Таким чином, процес ліквідації Києво-Подільського військового поселення кавалерії тривав з 1857 по 1866 р. Ліквідація поселень співпала з підготовкою селянської реформи і являла собою проведення своєрідної перехідної реформи, що заміняла феодально-державну систему на буржуазну, засновану на ринкових відносинах. Необхідність даної реформи була доведена в ході соціально-економічної історії існування військових поселень.

Джерела та література:

1. Ячменихин К. М. Военные поселения в России: История социально-экономического эксперимента / ВЭГУ. — Уфа, 1994. — С. 110-111.
2. Добровольский А. Основы организации Центрального военного управления в России и важнейших западно-европейских государствах. — СПб., 1901. — С. 161.
3. Положение о новом устройстве военного поселения кавалерии // Полное собрание законов Российской империи. Собрание II (далі — ПСЗ РИ. II). — СПб., 1857. — Т. XXXII. 1857. — Отд. I. — № 31920. — С. 471; ЦДА України у м. Києві. — Ф. 485. — Оп. 1. — Спр. 15473.
4. Правила о порядке упразднения Департамента Военных Поселений Военного Министерства // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1857. — Т. XXXII. 1857. — Отд. I. — № 32555. — С. 1007-1008.
5. Положение об Управлении иррегулярных войск // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1857. — Т. XXXII. 1857. — Отд. I. — № 32553. — С. 1002-1005.

СХЕМА УПРАВЛІННЯ КИСВО-ПОДІЛЬСЬКИМ ПОСЕЛЕННЯМ (1858-1859)

Схему складено за даними: ЦДДА України у м. Києві. — 12. КМФ — Спр. 112. — Арк. 7–8.

6. Там само.
7. Положение о новом устройстве военного поселения кавалерии // Полное собрание законов Российской империи. Собрание II (далі — ПСЗ РИ. II). — СПб., 1857. — Т. XXXII. 1857. — Отд. I. — № 31920. — С. 479-781.
8. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 1316. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 12-13.
9. ЦДІА України у м. Києві. — 12 КМФ. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 6.
10. Там само. — Арк. 6-7.
11. Положение об Управлении иррегулярных войск // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1857. — Т. XXXII. 1857. — Отд. I. — № 32553. — С. 400; Шмидт А. Херсонская губерния // Материалы для географии и статистики России. Собр. офиц. генштаба. — СПб., 1863. — Ч. 2. — С. 331-332.
12. ЦДІА України у м. Києві. — 12 КМФ. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 8.
13. Там само. — Арк. 7.
14. Столетие военного министерства. 1802–1902. Исторический очерк развития военного управления в России / Сост. Н. А. Данилов. — СПб., 1902. — С. 401.
15. ЦДІА України у м. Києві. — 12 КМФ. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 8.
16. Там само. — Арк. 24.
17. Державний архів Одеської області. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 790; ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 1316. — Оп. 1. — Спр. 4; ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 442. — Оп. 36. — Спр. 96; ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 485. — Оп. 1. — Спр. 15473.
18. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 1316. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 12-13.
19. ЦДІА України у м. Києві. — 12 КМФ. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 7.

Анотації

Цубенко В. Л. Ликвидация Киево-Подольского военного поселения кавалерии (1857 — 1866).

В статье проведено исследование процесса ликвидации Киево-Подольского военного поселения кавалерии с 1857 по 1866 гг. На основании изучения архивных материалов и историографии проводится анализ поэтапной реорганизации поселения. Данный анализ позволяет проследить изменения в организации и управлении округов.

Tsubenko V. L. The liquidation of Kiev-Podolsk cavalry settlement (1857 — 1866).

In the article the process of liquidation of Keiv-Podolsk military settlement of cavalry from 1857 to 1866 is studied. The analysis of the gradual reorganization of the settlement is made on the basis of archive materials and historiography. The given analysis allows tracking changes in organization as well as in administration.

С. О. Шамара

**НАДДНІПРЯНСЬКИЙ СІЛЬСЬКИЙ УЧИТЕЛЬ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СОЦІАЛЬНО-
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПОРТРЕТ**

Нові методика та методології, які застосовують сьогодні історики в своїх дослідженнях, мають велике гносеологічне, когнітивне й онтологічне значення. Після буму критики на адресу “надто політизованої” історії України і величезного фоліанту “нормативної історіографії”, сформованого за роки її незалежності, вони є одним із найдійовіших засобів “олюдження” сучасної історичної науки. В нагоді стає низка антропологічних парадигм, і, зокрема, звернення до міждисциплінарного підходу на зламі історії і психології, історії й соціології, історії й націоналогії [1]. Відкривається чудова перспектива залучення соціально-орієнтованих методологій до аналізу історичного матеріалу. Наприклад, праці західних соціальних психологів К. Юнга [2], Е. Еріксона [3], С. Московічі [4] дають можливість застосувати новий методологічний інструментарій до історії соціальних груп. І якщо націоналоги, насамперед завдяки монографії Г. Касьянова “Теорії нації та націоналізму” [5], в межах вивчення багатьох історичних явищ вже достатньо широко використовують дискурси “націотворення” і “національної ідентичності” (у нашій роботі — “етнокультурна ідентичність”), то заклики до співпраці соціальних психологів отримують дуже мало відгуків. А, між іншим, Ерік Еріксон ще на початку 1960-х рр. відзначав, що “Минули ті часи, коли б [психологу] можна було бути таким же наївним в історії, наскільки історики, в усій колишній історії, були наївними у психології” [6].

Мета нашої розвідки — окреслити за допомогою нових теоретико-методологічних засад соціально-психологічний та етно-